

Filosofia teoretică și practică a lui Kant. Pe marginea unei însemnări a lui Heinrich Heine

Mircea FLONTA

Heine, contemporanul mult mai tânăr al lui Kant, a scris o lucrare destinată publicului larg în care își propunea să facă cunoscută francezilor filosofia germană. Intitulată *Contribuție la istoria religiei și filosofiei în Germania*, această scriere, tot mai puțin citită astăzi, merită atenție, între altele, pentru maniera provocatoare și totodată spirituală în care ea pune în discuție relația dintre rațiunea teoretică și rațiunea practică în gândirea lui Kant.

Heine înfățișează filosofia teoretică, formulată în *Critica rațiunii pure*, drept ”paloșul cu care a fost executat deismul în Germania”¹. Scriitorul avea în vedere presupunerea că existența lui Dumnezeu, ca realitate supremă de natură imaterială, ar putea fi demonstrată prin puterile rațiunii. Deismul era o poziție larg împărtășită de capete luminate din epoca lui Kant, de la Regele Friedrich al doilea al Prusiei la Voltaire sau Lessing. Kant îi apărea lui Heine tot atât de neînduplecat în opera distrugătoare pe care a săvârșit-o în lumea ideilor ca și Robespierre în acțiunea lui din lumea practică. ”Găsim, mai întâi, la amândoi, scrie Heine, aceeași onestitate neînduplecată, violentă, lipsită de poezie, lucidă. Mai întâlnim, la amândoi, același talent al neîncrederii, numai că unul o exercită împotriva ideii și o numește critică, pe când celălalt o aplică împotriva oamenilor și îi zicea virtute republicană.”²

Kant distrusese, după Heine, încrederea care a susținut filosofia mai mult de două milenii în posibilitatea cunoașterii unor realități inaccesibile experienței. În particular, în posibilitatea cunoașterii existenței lui Dumnezeu, ca realitate ideală. Altfel spus, încrederea că dincolo și deasupra cunoașterii prin experiență este posibilă o cunoaștere prin rațiune speculativă a unor realități suprasensibile. Kant arătase că toate argumentele

---

¹ Heinrich Heine, *Contribuție la istoria religiei și filosofiei în Germania* (1834), în H. Heine, *Opere alese*, Vol. III, traducere de I. Cassian Mătăsaru, București, Editura Univers, 1973, pagina 321.

² *Ibidem*, pagina 322.

rațiunii speculative în favoarea existenței lui Dumnezeu nu rezistă în fața aceluia examen critic al facultății noastre de cunoaștere pe care el l-a întreprins în *CRP*. Prin aceasta, a dat o lovitură de moarte nu numai teologiei raționale, ci și deismului. Distrugând argumentele în favoarea existenței lui Dumnezeu, Kant părea să pună capăt unei mari tradiții filosofice inaugurată de Sfântul Augustin, continuată de autori ca Anselm, Descartes sau Leibniz. După tragedie vine însă farsa, continuă Heine. Filosoful susține că rațiunea practică poate oferi ceea ce nu poate da rațiunea pură, și anume postularea existenței ființei supreme și a nemuririi. ”Kant, prin deosebirea pe care o face între rațiunea teoretică și practică, ca printr-o baghetă magică, reînvie leșul deismului pe care l-a ucis rațiunea teoretică.”³

Să vedem cât de îndreptățită este această afirmație. În particular, pare important să stabilim cât de bine se susține argumentarea lui Kant că existența lui Dumnezeu și nemurirea pot fi asigurate prin rațiunea practică. Ceea ce ne poate interesa în deosebi în reflecțiile lui Heine este denunțarea concluziei că ceva ce nu poate fi întemeiat prin rațiunea teoretică ar fi putea fi totuși asigurat prin rațiunea practică drept *o inconsecvență* a gândirii lui Kant.

Kant susținea că există o singură rațiune și deosebea folosirea ei teoretică și folosirea ei practică.⁴ Termenii *rațiune teoretică* și *rațiune practică* desemnează aceste două folosiri. Folosirea teoretică a rațiunii este o folosire subordonată scopurilor cunoașterii. Folosirea practică a rațiunii este folosirea ei într-o orientare a acțiunii oamenilor, adică pentru determinarea a ceea ce trebuie să facem. Spre deosebire de sensibilitate și intellect, rațiunea are în cunoaștere doar o folosire regulativă, sublinia Kant. Rațiunea teoretică oferă orientări care favorizează atingerea scopurilor cunoașterii. Prin folosirea practică a rațiunii căpătăm imperative pentru orientarea acțiunii. Menirea rațiunii practice pure este întemeierea *voinței bune* și, prin aceasta, a conștiinței datoriei.

Considerațiile ce urmează vor fi desfășurate în doi pași. Într-un prim pas, îmi propun să prezint punctul de vedere al lui Kant cu privire la modul cum se raportează rațiunea teoretică și respectiv rațiunea practică la afirmarea existenței lui Dumnezeu. În al

---

³ Vezi *Ibidem*, pagina 330.

⁴ Kant scria că ”până la urmă, nu poate exista decât una și aceeași rațiune care trebuie să fie diferențiată numai în aplicarea ei”. (*Întemeierea metafizicii moravurilor*, traducere de F. Bogoiu, V. Mureșan, M. Ota, R.G. Pârvu, București, Editura Humanitas, 2007, pagina 27.)

doilea pas, voi încerca să determin dacă și în ce măsură poziția filosofului, potrivit căreia folosirea practică a rațiunii este în stare să ofere ceea ce nu poate oferi folosirea teoretică a rațiunii, reprezintă o inconsecvență majoră, așa cum sugerează Heine.

***

Kant distinge aportul în cunoaștere a trei facultăți: sensibilitatea, intelectul și rațiunea. Sensibilitatea oferă intuiții, intelectul concepte iar rațiunea teoretică idei. Cunoașterea a ceea ce există devine posibilă prin aplicarea conceptelor intelectului materialului oferit de intuițiile sensibilității. Intuițiile constituie materia cunoașterii, iar conceptele forma ei. Nici intuițiile separate de conceptele, nici conceptele separate de intuiții, nu reprezintă cunoașterea.⁵ Cunoașterea devine posibilă doar prin unirea lor. Această unire constituie experiența. Orice cunoaștere începe și se sfârșește în experiență. Dumnezeu, în calitate de existență absolută, necondiționată, este ceva transcendent și, prin urmare, în principiu inaccesibilă cunoașterii, în sensul strict al termenului, care este limitată la experiență.

Noi avem totuși ideea unei ființe supreme, observă Kant. La această idee ajungem prin ceea ce el numea "folosirea speculativă a rațiunii"⁶, și anume prin mersul firesc al acesteia. Acest mers "conchide de la existența unei ființe necesare (totul nu poate fi contingent) la ființa supremă, ca principiu originar al tuturor lucrurilor". Demersul se bazează pe ceea ce autorul *CRP* numește "insuficiența intrinsecă a contingentului". Cauza supremă la care se ajunge este gândită drept absolut necesară "deoarece găsim că este absolut necesar să ne urcăm până la ea și nu avem nici un motiv să mergem mai departe, dincolo de ea"⁷.

Prin simpla putere a speculației suntem conduși astfel la ideea de Dumnezeu, credea Kant. Nu numai că o putem gândi drept cauză ultimă, dar ajungem inevitabil s-o gândim prin această exersare teoretică a acelei facultăți care este rațiunea. Nu se poate

---

⁵ "Am văzut mai sus că prin *concepte* pure ale intelectului, independent de orice condiții ale sensibilității, nu pot fi reprezentate nici un fel de obiecte, căci lipsesc condițiile realității lor obiective, și în ele nu se găsește nimic decât simpla formă a gândirii." (*Critica rațiunii pure*, ediția a III-a, îngrijită de Ilie Pârvu, București, Editura IRI, 1998, pagina 442.)

⁶ "o cunoaștere este speculativă când se referă la un obiect sau la astfel de concepte despre un obiect la care nu putem ajunge prin nici o experiență." (*Ibidem*, pagina 479.)

⁷ *Ibidem*, pagina 453 și pp. 454-455.

însă dovedi nimic ”prin simpla putere a speculației”⁸ cu privire la realitatea obiectivă, la existență. Una este a gândi o ființă supremă și cu totul altceva este a dovedi existența ei. O piesă centrală a *CRP* o constituie probarea sistematică a imposibilității demonstrării existenței lui Dumnezeu prin folosirea teoretică a rațiunii. Aceasta este una din concluziile fundamentale ale analizei pe care o întreprinde această lucrare asupra naturii și limitelor cunoașterii pe care o pot obține acele ființe raționale imperfecte care sunt oamenii. Printre percepțiile acestei imperfecțiuni stă și imposibilitatea cu privire la existență, la realitatea obiectivă, dincolo de ceea ce ne este dat prin experiență. Pentru rațiunea teoretică, Dumnezeu nu este decât o idee, o simplă idee. În orice încercare de a proba realitatea obiectivă a unei idei a rațiunii, un principiu *regulativ* al facultății noastre de cunoaștere este transformat în unul constitutiv, observă Kant.⁹ În limitele folosirii teoretice a rațiunii, nu se susține, prin urmare, nici argumentarea în favoarea deismului, care afirmă existența lui Dumnezeu drept cauză ultimă, și cu atât mai puțin argumentarea în favoarea teismului, care determină ”mai îndeaproape” conceptul ființei originare supreme, prin concepte pe care le împrumută din natură.¹⁰ Căci principiile intelectului au doar o folosire immanentă, adică în cadrul experienței. Pentru cunoașterea unei cauze ultime, a unei ființe supreme, se cere însă ”o folosire transcendentă a principiilor”¹¹, iar aceasta nu este o folosire legitimă. Noi oamenii putem doar gândi o astfel de ființă deoarece acele concepte de care ne folosim ori de câte ori spunem ceva despre ea – realitate, substanță, cauzalitate – au aplicație doar în lumea experienței.¹² ”Astfel rațiunea pură, care inițial părea să permită, nici mai mult nici mai puțin decât extinderea cunoștințelor dincolo de toate limitele experienței, nu conține, dacă o înțelegem just, decât principii regulative, care prescriu o unitate sistematică mai mare decât cea pe care o poate atinge folosirea empirică a intelectului ... dar când sunt înțelese greșit și sunt considerate principii constitutive ale unor cunoștințe transcendente, ele produc, printr-o aparență ce-i drept strălucită, însă înșelătoare ... o cunoaștere imaginară, prin urmare contradicții și dispute eterne.”¹³

---

⁸ *Ibidem*, pagina 455.

⁹ Vezi *ibidem*, pagina 471.

¹⁰ Vezi *ibidem*, pp. 477-478.

¹¹ Vezi *ibidem*, pagina 480.

¹² Vezi *ibidem*, pagina 503.

¹³ *Ibidem*, pagina 515.

Tema este reluată în *Prolegomene*. Aici accentul cade pe faptul că rațiunea, în folosirea ei speculativă, își găsește ”împlinirea și mulțumirea” abia în gândirea unei ființe supreme și a unei lumi inteligibile, ca lucruri în sine inaccesibile cunoașterii noastre. ”Când spunem: suntem siliți să privim lumea *ca și cum* ar fi opera unei inteligențe și voințe supreme, nu spunem într-adevăr nimic mai mult decât că așa cum se raportează un ceas, o corabie, un regiment, la meșteșugar, constructor, comandant, tot așa se raportează lumea sensibilă la necunoscutul pe care prin aceasta nu îl știu, ce-i drept, potrivit cu ceea ce este în sine ...”¹⁴ Prin mersul ei natural, rațiunea ne călăuzește până la relația cu ceva care nu poate fi obiect al experienței, ”dar trebuie să fie temeiul ultim al experienței”.¹⁵ În sfera rațiunii speculative, ceea ce există în afara lumii sensibile poate fi doar gândit, prin analogie cu modul cum se raportează un ceas sau o corabie la meșteșugar sau constructor. Pasul următor, acela de a încerca să determinăm caracteristici ale ființei supreme pornind de la caracteristici ale lumii, tot așa cum încercăm să determinăm caracteristici ale meșteșugarului și constructorului, pornind de la caracteristici ale ceasului sau corabiei, nu este însă legitim. Gândim lumea accesibilă prin experiență ca și cum ea ar proveni în existența și în menirea ei dintr-o rațiune supremă, fără a avea pretenția de a o cunoaște pe aceasta ”în sine”, drept cauză a lumii. Demonstrația imposibilității de a utiliza conceptele intelectului și ideile rațiunii dincolo de sfera experienței posibile, de a obține cunoaștere despre ceea ce este absolut, necondiționat, este îndreptată împotriva oricărei încercări de a dovedi existența unei ființe supreme. Așadar și împotriva oricărei teologii înțeleasă drept cunoaștere bazată pe rațiune a ființei originare. Este sensul în care Heine a fost pe deplin îndreptățit să afirme că *CRP* a reprezentat o lovitură de moarte dată deismului. Lucru de care au fost conștienți toți acei contemporani care au înțeles bine lucrarea lui Kant. Încă Moses Mendelssohn îl numise pe autorul *CRP* ”atodistrugătorul”.

Cu greu s-ar putea susține că filosoful ar fi revenit vreodată asupra acestui verdict și l-ar fi revizuit. Nu există nici un temei pentru imputarea lui Heine că prin raportare la rațiunea practică Kant ar fi ”reînviat” deismul. Din punctul de vedere al lui Kant deismul reprezintă rezultatul unui exercițiu nelegitim al rațiunii teoretice, al rațiunii orientate spre cunoaștere. Un rezultat fundamental al criticii sale a fost acela că asigurarea realității

---

¹⁴ Imm. Kant, *Prolegomene la orice metafizică viitoare care se va putea înfățișa drept știință*, ediția a treia, traducere de M. Flonta și Th. Kleininger, Pitești, Editura Paralela 45, 2005, pagina 173.

¹⁵ *Ibidem*, pagina 177.

obiective a ființei supreme, utilizând resursele rațiunii speculative, nu este în principiu posibil. Putem gândi o ființă supremă, dar nu-i putem atribui acestei idei o realitate obiectivă. Puncte de sprijin pentru credința în existența unei ființe supreme ne poate oferi doar utilizarea practică a rațiunii. Exprimările lui Kant în această privință sunt lipsite de echivoc. Iată doar una dintre ele: ”Afirm însă că toate încercările unei folosiri pur speculative a rațiunii în materie de teologie sunt cu totul infructuoase și, în natura lor internă, nule și lipsite de valoare; că principiile folosirii naturale a rațiunii nu conduc nicidecum la o teologie, că, prin urmare, dacă nu se pun la bază legi morale sau dacă acestea nu sunt folosite ca fir conducător, nu poate exista o teologie a rațiunii. Căci toate principiile sintetice ale intelectului au o folosire imanentă, pe când pentru cunoașterea unei ființe supreme se cere o folosire transcendentă a principiilor, pentru care intelectul nostru nu este dotat.”¹⁶ În limitele folosirii speculative a rațiunii, continuă autorul, ființa supremă rămâne ”un simplu ideal ... a cărui realitate obiectivă nu poate fi, desigur, dovedită pe această cale, dar nici respinsă victorios ...”¹⁷ Rămâne acum de văzut cum se poate ajunge la afirmarea existenței ființei supreme folosind drept ”fir conducător” rațiunea practică.

***

Tema este schițată deja în *CRP* și va fi dezvoltată în scrierile ulterioare cum sunt *Critica rațiunii practice* sau *Religia în limitele rațiunii*.

În secțiunea *Critica oricărei teologii întemeiate pe principii speculative ale rațiunii* din capitolul *Idealul rațiunii pure*, Kant distinge o cunoaștere teoretică și o cunoaștere practică, pe care el le caracterizează drept produse ale exercițiului rațiunii teoretice și respectiv al exercițiului rațiunii practice. Prin cunoaștere teoretică se cunoaște *ceea ce este*, prin cunoaștere practică se reprezintă *ceea ce trebuie să fie*. De remarcat că referindu-se la o ”cunoaștere practică”, Kant dă o folosire cu totul aparte a termenului ”cunoaștere”. Căci în folosirea curentă a termenului numai *ceea ce este* poate reprezenta obiect al cunoașterii. Aceasta mi se pare o observație importantă pentru examenul critic al

---

¹⁶ *Critica rațiunii pure*, pagina 480.

¹⁷ *Ibidem*, pagina 483.

acelei argumentări prin care Kant arată în ce fel rațiunea practică ne conduce la postularea existenței lui Dumnezeu.

În capitolul menționat, demersul argumentativ al lui Kant se desfășoară în felul următor. Premisa de la care se pornește este afirmarea existenței unor imperative sau legi morale care sunt absolut sau necondiționat necesare. Știm că experiența nu poate fi sursa unei necesități necondiționate. De unde provine această necesitate? Pentru a explica ”condiția posibilității forței obligatorii” a imperativelor morale, continuă raționamentul, va trebui să postulăm existența ființei supreme. Aceasta deoarece în lipsa unui asemenea postulat cunoașterea noastră *a priori* a ceea ce suntem datori să facem rămâne fără nici o explicație.¹⁸ În acest sens trebuie înțeleasă observația că afirmarea existenței lui Dumnezeu, ca și afirmarea libertății voinței și a nemuririi sufletului, deși ”nu sunt deloc necesare pentru științe” sunt ”totuși recomandate imperios de rațiunea noastră”.¹⁹

Argumentarea este reluată, pe un alt plan, în secțiunea *Despre idealul binelui ca principiu care determină scopul final al rațiunii pure*. Aici demersul autorului se sprijină pe corelarea întrebării ”Ce trebuie să fac?” cu întrebarea ”Ce-mi este îngăduit să sper?”. Corelația este exprimată în formularea ”Dacă fac ceea ce trebuie, atunci ce-mi este îngăduit să sper?” În timp ce legile morale sunt imperative categorice care determină *a priori* purtarea, fără considerarea fericirii, speranța va avea drept obiect o ”proporție exactă” a fericirii cu moralitatea. Cel care se străduiește din toate puterile să dea urmare imperativelor rațiunii practice și progresează în această direcție speră să fie fericit, fiind totodată demn de a fi fericit. O legătură necesară ”dintre speranța de a fi fericit și neîncetata străduință de a se face demn de fericire – scrie Kant – nu poate fi cunoscută prin rațiune, dacă se pune ca fundament exclusiv natura, ci ea nu poate fi sperată decât dacă se pune ca fundament, ca fiind totodată cauza naturii, o rațiune supremă care ordonă după legi morale”.²⁰ Va trebui să admitem o lume inteligibilă, o lume în care fericirea se află în proporție exactă cu moralitatea, cu demnitatea de a fi fericit, ca o lume viitoare pentru noi tocmai drept o consecință a purtării noastre în lumea sensibilă. În acest sens Dumnezeu și viața viitoare sunt ”două supoziții inseparabile de obligația pe care ne-o impune rațiunea pură, după principiile aceleași rațiuni”. ”Rațiunea se vede constrânsă să

---

¹⁸ Vezi *ibidem*, pagina 479.

¹⁹ Vezi *ibidem*, pagina 570.

²⁰ *Ibidem*, pagina 576.

admită un astfel de Creator precum și viața într-o astfel de lume, pe care trebuie să o considerăm ca una viitoare, sau să considere legile morale ca niște himere goale, căci consecința lor necesară, pe care aceeași rațiune o leagă de legi, ar trebui să dispară fără acea supoziție.”²¹ De unde rezultă că ”în cele din urmă tot numai rațiunea pură, dar numai în folosirea ei practică, are meritul de a lega de interesul nostru suprem o cunoștință pe care simpla speculație poate numai s-o bănuiască, dar nu s-o facă valabilă, și să facă astfel din ea, fără îndoială, dacă nu o dogmă demonstrată, totuși o supoziție absolut necesară pentru scopurile ei cele mai esențiale.”²² Tocmai necesitatea legilor morale ne conduce la ceea ce Kant numește ”supoziția unei cauze sau a unui cârmuitor înțelept al lumii”. Iată de ce ”conceptul unei unice ființe prime” este punctul cel mai înalt atins de rațiunea practică.²³

Necesitatea absolută, necondiționată a imperativelor morale reprezintă o temă centrală, atât în *Întemeierea metafizicii moravurilor*, cât și în *Critica rațiunii practice*. Temeiul acestor imperative, scrie Kant, nu trebuie căutat ”în natura omului sau în circumstanțele lumii în care e plasat, ci exclusiv *a priori* în conceptele rațiunii pure”. Este vorba, prin urmare, de imperative valabile pentru orice ființă rațională, pentru ființe raționale în genere.²⁴ Rațiunea practică întemeiază voința bună și, prin aceasta, conștiința datoriei. Aceasta este prezentă la oamenii cei mai neinstruiți și cu o putere scăzută de reflecție. Ceea ce înseamnă că prin capacitatea de judecare pe care o face posibilă, rațiunea practică este ”mult avansată” în raport cu cea teoretică.²⁵ În ciuda limitării capacității lor de cunoaștere, toți oamenii normali știu ceea ce sunt datori să facă, apreciază autorul.²⁶ Devenim conștienți de acest fapt, cu greu nu vom fi îmbiați de gândul unei predeterminări de care se pot lega speranțele noastre. Suntem astfel conduși de către

---

²¹ *Ibidem*, pagina 577. Kant adaugă că ”fără un Dumnezeu și fără o lume care nu este vizibilă pentru noi acum, dar în care sperăm, cu Ideile sublime ale moralității sunt, fără îndoială, obiecte de aprobare și admirație, dar nu mobile ale intenției și executării ... ”(pp. 577-578)

²² *Ibidem*, pagina 580.

²³ Vezi *ibidem*, pagina 581.

²⁴ *Întemeierea metafizicii moravurilor*, pp. 23-24 și p. 48.

²⁵ Vezi *ibidem*, pagina 44.

²⁶ În *Critica rațiunii practice*, această concluzie este susținută printr-un exemplu. Dacă celui înzestrat cu intelectul cel mai comun i se pretinde, sub amenințarea pedepsei cu moartea, o mărturie falsă împotriva unui om cinstit, el știe că poate să nu cedeze amenințării, chiar și atunci când va ceda. ”El judecă deci că poate face ceva fiindcă este conștient că trebuie să o facă și recunoaște în sine libertatea care, altfel, fără legea morală iar fi rămas necunoscută.” (Imm. Kant, *Critica rațiunii practice*, traducere de N. Bagdasar, București, Editura Științifică, 1972, pagina 118.)

rațiunea practică spre ideea unei necesități necondiționate, chiar dacă aceasta nu posedă mijloacele necesare pentru a-o face inteligibilă așa cum este în sine.

În *Critica rațiunii practice*, Kant pornește de la reflecția că legea morală rămâne ceva absolut inexplicabil pe baza datelor lumii sensibile și a folosirii teoretice a rațiunii. Ceea ce își propune să arate este că necesitatea necondiționată a legii morale ne relevă existența unei lumi inteligibile, suprasensibile. Pe această bază va fi susținută teza fundamentală că rațiunea practică ne poate conduce la concluzii inaccesibile rațiunii teoretice. Kant precizează că judecăți ce nu pot fi stabilite dogmatic, pot fi totuși admise de rațiune ”de îndată ce aceste judecăți țin *inseparabil de interesul practic* al rațiunii pure”.²⁷ Este cazul judecăților care oferă răspuns la întrebarea cum este posibil Binele suveran, ca sinteză a virtuții și fericirii.

Argumentarea este construită pornind de la două supoziții acceptate drept neproblematic de autorul *CRPr*. Prima este supoziția că pentru ființele raționale există imperative morale necondiționate, adică imperative care vor trebui să fie urmate independent de orice promisiuni și așteptări. Această supoziție este legată, la Kant, de ideea că, în sine, legea morală și natura sunt străine una de alta. A doua supoziție este că nu se poate ca ființele naturale care se străduiesc să urmeze imperativele morale, și devin astfel demne de fericire, să nu aibă parte de fericire. Odată ce aceste supoziții sunt acceptate, demersul argumentativ se desfășoară în mod firesc. Progresul spre sfințenie, adică spre conformitatea deplină a voinței cu legea morală, afirmă Kant, ”nu este posibil decât în supoziția unei existențe și a unei personalități continuând *la nesfârșit* ale aceleași ființe raționale (ceea ce se numește nemurirea sufletului)”.²⁸ Altfel spus, Binele suveran nu este posibil decât dacă acceptăm supoziția nemuririi sufletului. Deși în legea morală ”nu se află nici cel mai mic principiu pentru o conexiune necesară între moralitate și fericire”, Binele suveran trebuie să fie posibil. Cum devine el posibil? Iată răspunsul: ”Deci se *postulează* și existența unei cauze a naturii întregi, diferită de natură, care să conțină principiul acestei conexiuni, anume a acordului exact dintre fericire și moralitate ... Binele suveran nu este deci posibil în lume decât dacă admitem o cauză supremă a naturii, care are o cauzalitate conformă simțământului moral. Dar o ființă care este

---

²⁷ *Ibidem*, pagina 211.

²⁸ *Ibidem*, pp. 212-213.

capabilă de acțiuni potrivite reprezentării unei legi este o *intelență* (ființă rațională) și cauzalitatea unei astfel de ființe, după această reprezentare a legilor, este *voința* ei. Deci cauza supremă a naturii, întrucât trebuie să fie presupusă pentru Binele suveran, este o ființă care, prin *intelect* și *voință*, este cauza (prin urmare autorul) naturii, adică *Dumnezeu*. Prin urmare, postulatul posibilității *Binelui suprem derivat* (al celei mai bune lumi) este, în același timp, postulatul realității unui *suveran Bine originar*, anume al existenței lui Dumnezeu.”²⁹

Iată considerații pe temeiul cărora Kant susține că rațiunea practică poate realiza, într-un mod propriu ei, ceea ce rațiunea speculativă nu este în măsură să înfăptuiască. Rațiunea are nevoie de nemurire, libertate, și existența lui Dumnezeu pentru posibilitatea obiectului ei – Binele suveran – apreciat drept ”absolut necesar din punct de vedere practic”.³⁰ Prin legea morală, care cere existența Binelui suveran, sunt postulate acele obiecte ale rațiunii speculative a căror realitate obiectivă aceasta nu o poate în nici un fel asigura. Necesitatea de a admite ”din punct de vedere moral” existența lui Dumnezeu este una *subiectivă*, nu *obiectivă*, admite Kant. Posibilitatea Binelui suveran rațiunea noastră nu o poate concepe decât admitând supoziția existenței unei inteligențe supreme. Ceea ce în raport cu rațiunea teoretică s-ar putea numi, ca principiu explicativ, o ipoteză, în raport cu ”inteligibilitatea unui obiect dat nouă prin legea morală (Binele suveran) ... se poate numi credință și anume *credință* pură *rațiunii*, fiindcă numai rațiunea pură este izvorul din care ea decurge”.³¹ Impresia lui Heine că autorul *Criticilor* ar fi ”reînviat”, în cele din urmă, deismul este, prin urmare, greșită. Căci contestând în mod consecvent posibilitatea de a asigura existența lui Dumnezeu prin rațiunea teoretică, Kant a constatat imposibilitatea unei demonstrații a existenței lui Dumnezeu. Ca și în *CRP*, în *CRPr* se subliniază că oamenii nu pot ajunge de la cunoașterea lumii la cunoașterea lui Dumnezeu. Altfel spus, nu se poate ajunge la Dumnezeu prin metafizică. Rațiunii nu-i rămâne decât o

---

²⁹ *Ibidem*, pp. 215-216. În scrierea lui despre religie, Kant va relua această argumentare: ”Dar dacă e să concepem respectarea cât mai strictă a legilor morale drept cauză a producerii Binelui suprem (ca scop), atunci, întru-cât omul este incapabil să aducă la unison, fericirea în lume cu învrednicirea de a fi fericit, trebuie să presupunem o ființă morală atotputernică, sub protecția se întâmplă toate acestea, ceea ce înseamnă că morala duce inevitabil la religie.” (Imm. Kant, *Religia în limitele rațiunii*, traducere de Radu Gabriel Pârvu, Humanitas, 2004, pagina 14.) Autorul mai precizează că ideea ființei supreme ca ființă morală atotputernică, ”reiese din morală și nu este fundamentul acesteia”. (pagina 10)

³⁰ *Ibidem*, pagina 225.

³¹ *Ibidem*, pagina 216.

singură cale pentru a ajunge la Dumnezeu, cea a folosirii ei practice. În scrierea sa despre religie, Kant va preciza din nou că pe această cale noi nu-l cunoaștem însă pe Dumnezeu ”în sine însuși”, ci cunoaștem doar ceea ce reprezintă el pentru noi oamenii, ”ca ființe morale”.³² Este acea cunoaștere pe care Kant o califică drept ”credință pură a rațiunii”. De unde concluzia finală: ”Prin urmare, legea morală determină, prin conceptul de Bine suveran, ca obiect al unei rațiuni pure practice, conceptul de ființă originară ca *ființă supremă*, ceea ce procedeul fizic (și, urcând mai sus, procedeul metafizic), prin urmare întregul procedeu speculativ al rațiunii, nu putea face. Deci conceptul de Dumnezeu este un concept aparținând originar nu fizicii, adică rațiunii speculative, ci moralei ...”³³

***

Două sunt, așa cum am văzut, premisele argumentării prin care Kant susține realitatea obiectivă a nemuririi și existența lui Dumnezeu, adică afirmații ce nu pot fi asigurate prin rațiunea teoretică: necesitatea necondiționată a imperativelor morale și necesitatea acordului dintre moralitate și fericire. Se poate arăta, cred eu, că amândouă sunt cel puțin îndoielnice în raport cu standardele gândirii critice care au fost acceptate și promovate chiar de Kant. Iată câteva indicații în această privință.

Kant produce ceea ce am putea numi ”puncte de sprijin” pentru acceptarea unor imperative morale necondiționate, dar nu probe cât de cât constrângătoare și pentru cei care au îndoieli în această privință. Drept punct de sprijin, Kant invoca adesea intuiția comună, subliniind că omul de rând știe prea bine ce trebuie să facă chiar și atunci când el nu acționează protrivit cu ceea ce recunoaște ca fiind datoria sa. Oricine știe bunăoară că dacă acuză de crimă o persoană nevinovată atunci acționează în contradicție cu modul în care trebuia să acționeze. Putem fi de acord cu aceste considerații, fără a fi însă constrânși să admitem că există imperative morale necondiționate. Căci ceea ce se relevă în situații de acest fel este că oamenii pot acționa în contradicție cu valori pe care ei le asumă în mod liber. S-ar putea riposta că nu este vorba de asumarea unor valori, ci de ceea ce ni se impune prin însăși alcătuirea rațiunii noastre. Imperativele morale nu ar fi

---

³² Vezi *Religia în limitele rațiunii*, pagina 197. Religia morală, preciza Kant, nu are nevoie decât de *ideea* de Dumnezeu. (vezi pagina 215.)

³³ *Critica rațiunii practice*, pp. 230-231.

formate, ci *date* prin această alcătuire a rațiunii. Este ceea ce Kant sugerează atunci când se referă la ”intenția ultimă a naturii, care ne poartă de grijă cu înțelepciune în întocmirea rațiunii noastre ...”³⁴ O asemenea sugestie pare însă inseparabilă de ideea unei predeterminări. Dacă presupunem că alcătuirea rațiunii noastre este expresia voinței și intenției unei forțe superioare, atunci nu vom avea nici o dificultate să admitem că ea conține imperative necondiționate. Din perspectiva evoluționistă, cea a unei lumi lipsite de predeterminare, nu va mai exista însă loc pentru o necesitate necondiționată, pe de altă parte, dacă acceptăm din capul locului că în întocmirea rațiunii noastre acționează o intenție, atunci întreaga argumentare în favoarea realității unei ființe supreme, bazată pe necesitatea necondiționată a legii morale, va fi circulară.

Putem pune la îndoială nu numai existența unor imperative morale care ordonă necondiționat, independent de vreun scop, ci chiar și dezirabilitatea unor astfel de imperative. Supoziția că în viața comună omul rațional va acționa potrivit anumitor imperative morale fără a examina consecințele nu este plauzibilă. Concludentă în această privință este considerarea faimoasei interdicții kantiene a minciunii, gândită drept un imperativ necondiționat.³⁵ Ne poate oare convinge Kant că interdicția minciunii trebuie să fie absolută, fără excepții, că ea reprezintă un imperativ ce trebuie urmat în mod necondiționat, dacă avem în vedere toate acele situații în care minciuna servește un scop bun, salutar? Pare incotestabil că oamenii cei mai scrupuloși din punct de vedere moral vor susține dreptul de a minți într-o varietate de situații reale sau imaginabile. Atunci când unui om grav bolnav i se ascunde adevărul cu scopul de a nu-i înrăutăți și mai mult starea, când o minciună îi poate apăra pe oameni care acționează pentru o cauză dreaptă de violențele unei autorități opresive și autoritare, când o minciună poate împiedica accesul unor grupuri fanatice la secretul fabricării unei arme cu un potențial distructiv uriaș ș.a.m.d, cu greu poate fi evaluată, prin urmare, legitimitatea morală a maximelor acțiunilor noastre făcând abstracție de scopurile urmărite prin aceste acțiuni. Ne putem despărți de Kant subliniind că nici o acțiune nu poate fi apreciată drept bună sau rea în

---

³⁴ *Critica rațiunii pure*, pagina 571. Într-un alt pasaj (pagina 498), Kant scrie că ”ideile rațiunii pure ... ne sunt date prin natura rațiunii noastre ...”

³⁵ ”Să fii *sincer* (cinstit) în toate declarațiile este așadar o poruncă sfântă a rațiunii ce prescrie în mod necondiționat și nu este restricționată de nici un avantaj.” (Imm. Kant, ”Despre un pretins drept de a minți din iubire de oameni”, traducere de Andrei Apostol și Valentin Mureșan, în *Legea morală la Kant*, ed. V. Mureșan, București, Editura Universității din București, 2009, pagina 107)

sine, adică independentă de o asemenea raportare. Kant scria că absolut bună este doar acea voință ”a cărei maximă nu se poate contrazice niciodată pe sine, atunci când este transformată în lege universală”.³⁶ Putem să fim de acord cu această afirmație fără a atribui unor maxime ale acțiunilor noastre calitatea unor imperative necondiționate. Punerea în discuție a existenței unor imperative categorice înseamnă însă și punerea în discuție a existenței a unei rațiuni practice *pure*.

Încă și mai îndoielnică este afirmarea kantiană a Binelui suveran, ca relație necesară între urmarea legii morale și fericire. Dacă urmarea neabătută a legii morale promovează sau nu fericirea oamenilor, înțelegea ca satisfacere a nevoilor și aspirațiilor acestora, este ceva ce depinde de caracteristici istoric contingente ale vieții colectivităților omenești. Fără îndoială că nemurirea sufletului ar putea asigura o coincidență deplină între virtute și fericire. Dar ce temeiuri obiective avem pentru o speranță ca cea în nemurire? Doar existența unei ființe supreme binevoitoare ar putea să o susțină. Kant încearcă însă să argumenteze în favoarea existenței unei asemenea ființe utilizând drept premisă tocmai necesitatea Binelui suveran, a convergenței crescânde dintre urmarea neabătută a legii morale și fericire. Argumentul lui Kant – dacă imperativele morale sunt implantate în rațiunea noastră iar fericirea nu ar fi posibilă în condițiile respectării lor stricte, atunci aceste imperative ar fi lipsite de sens – presupune, de fapt, existența unei finalități greu de conceput în afara voinței și puterii lui Dumnezeu. S-ar putea așadar spune că ceea ce urmărește prin argumentare este oarecum deja presupus. În ciuda sublinierii insistente a ideii că abia morala conduce la religie, filosoful sugerează nu o dată că există bune temeiuri pentru a lega o angajare morală fermă de o speranță, al cărei suport nu poate fi decât credința.³⁷ Precizarea că în înțelegerea lui ”principiul creștin al moralei ... nu face din cunoașterea lui Dumnezeu și a voinței lui fundamentul acestor legi (al legilor morale –n.m.M.F.), ci numai a speranței de a ajunge la Binele suveran, sub condiția observării acestor legi ...”³⁸ nu schimbă lucrurile. Ne putem întreba în concluzie,

---

³⁶ *Întemeierea metafizicii moravurilor*, pagina 85.

³⁷ De pildă, într-o notă de subsol a capitolului *Despre dialectica rațiunii pure în determinarea conceptului de Bine Suveran* din *Critica rațiunii practice*: ”Dar, în mod natural, acela care are conștiința de a se afla o mare parte din viața lui, până la sfârșitul ei, în progres spre mai bine, și anume din motive morale autentice, poate avea mângâietoarea speranță, deși nu certitudinea, că va persevera în aceleași principii și într-o existență prelungită dincolo de această viață.” (pagina 214)

³⁸ *Critica rațiunii practice*, pagina 219.

dacă întreaga argumentare satisface cele mai severe standarde ale unei bune întemeieri pretinse unei gândiri critice consecvente.

Se mai poate face o observație în legătură cu acea extindere a rațiunii practice dincolo de legea morală, prin care Kant credea că se poate ajunge la postularea existenței lui Dumnezeu și a nemuririi. Am în vedere precizarea că folosirea practică a rațiunii, în contrast cu cea teoretică, privește doar ceea ce trebuie să facem, și nu ceea ce este. Cum putem atunci să ajungem folosind resursele rațiunii practice pure la postularea existenței a ceva? Dacă recunoaștem că legile pe care le dă rațiunea practică pură sunt ”*legi obiective ale libertății* care indică ce trebuie să se întâmple deși poate nu se întâmplă niciodată, și prin aceasta se disting de *legile naturii*, care nu tratează decât despre ceea ce se întâmplă ...”³⁹, mai putem oare susține fără contradicție că rațiunea practică ne poate conduce la afirmații despre existență și despre realitatea obiectivă? De altfel dacă acceptăm că deosebirea dintre rațiunea teoretică și rațiunea practică este aceea că prima are drept obiect ceea ce există, iar cea de-a doua ceea ce trebuie să fie, atunci ne putem întreba dacă relația dintre rațiunea teoretică și rațiunea practică la Kant a fost exprimată ireproșabil prin formula că este vorba de una și aceeași rațiune, diferențiată doar în aplicarea ei. Există o deosebire clară a orientării interesului în folosirea teoretică și respectiv practică a rațiunii la Kant. O deosebire se impune atenției dacă ținem seama de faptul că în analiza kantiană a rațiunii teoretice accentul cade pe ceea ce deosebește cunoașterea omenească, cunoașterea unei ființe raționale imperfecte de cunoașterea unor ființe raționale care sunt libere de limitările impuse cunoașterii de către experiență. Această orientare a interesului conștatează cu cea proprie analizei kantiene a rațiunii practice. În aceasta din urmă accentul cade pe legi independente de orice mobiluri sensibile.

---

³⁹ *Critica rațiunii pure*, pagina 572.